

ERMENİ LİTERATÜRÜNDE ANILARIN NİTELİĞİ VE YAZILIŞ AMAÇLARI¹

(THE FEATURE AND PURPOSES FOR WRITING
MEMOIRS WITHIN ARMENIAN LITERATURE)

Doğanay ERYILMAZ

Ankara Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü
Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

Özet: Anılar, tarihe katkı sağladığı düşünülen kişilerin özyaşam öyküleri ile birlikte tanık olunan önemli toplumsal/tarihsel olayların anlatıldığı eserlerdir. Anı türünün genel özelliklerine kısaca değindiğimiz makalemiz, Ermeni literatüründe anıların tarihçesi ve yazılış amaçlarının belirlenmesi konularını kapsar. Makalemizin amacı, Ermeni literatüründe anı türü eserlerin yoğunlukta olmasının nedenlerini araştırmak ve bu türde kaleme alınmış eserlerin niteliklerini tespit etmektir. Ermeni literatüründe bilinen ilk örneklerinin 5. yüzyılda verildiği tespit edilen anı türü eserler, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Ermeni iddialarını destekleyecek nitelikte veriler sunan, belirli bir amaç doğrultusunda yazılmış güdümlü bir tür haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni literatürü, tarih, tanıklık, anı türü, güdümlü edebiyat.

Abstract: Memoirs are pieces of work in which stories of the lives of individuals considered to have contributed to history along with significant social/historical events experienced are explained. Our article which shortly addresses the general properties of memoirs, also entail the issues of determining the history and purpose of writing memoirs within Armenian literature. The purpose of this article is to research the reasons for memoirs being predominate within Armenian literature and to determine the attributes of pieces of work written in this manner. The first examples of memoirs within Armenian literature determined as being produced in the 5th century have especially transformed into a type from the second half of the 20th century onwards which supports the Armenian allegations and is planned and written for a specific purpose.

Key Words: Armenian literature, history, testimony, memoir, planned literature

¹ Söz konusu çalışma içerisinde, “edebiyat”ın sanat değeri taşıyan metinleri ifade etmesi ve “liteatür” kelimesinin sanat ürünü olsun ya da olmasın tüm yazılı ürünleri nitelendirmesi dolayısıyla “edebiyat” kelimesi yerine “literatür” kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Doğanay Eryılmaz, *Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü*, Danışman: Prof. Dr. Birsan Karaca, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2011.

GİRİŞ

Bu makalenin amacı, Ermeni literatüründe son zamanlarda çok rağbet gören anı türü eserlerin niteliklerini ve yazılış amaçlarını tespit etmektir. Bu bağlamda, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı'nda makalenin yazarı tarafından hazırlanmış olan "Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü" konulu yüksek lisans tez çalışmasında yer alan "Ermeni Literatüründe Anı Türünün Tarihsel Gelişimi" başlıklı bölüm, makale formatında işlenerek sunulacaktır. Ancak, sunulacak kontekstte doğabilecek mantık ve içerik kopukluklarını önlemek için, yine aynı çalışmanın kuramsal bölümündeki bilgilere de gerektiği ölçüde yer verilecektir.

Söz konusu tez çalışmasında anı türünün genel nitelikleri, Ermeni, Fransız ve Türk literatürleriyle karşılaştırılarak saptanmıştır. Türün özelliklerini ve tarihçesini belirlemek amacıyla çok sayıda eserin değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda, 160 Türkçe, 97 Fransızca, 18 Ermenice ve 4 İngilizce kaynaktan yararlanılmıştır.

Elinizdeki makalede, tez çalışmasının temelini oluşturan karşılaştırmalı inceleme yerine, anı türünün Ermeni literatüründeki tarihçesine ve yine aynı literatürde anı türünde yazılmış eserlerin analizine yer verilecektir. Söz konusu literatürde yazılmış anı türü eserlerin tamamının ayrıntılı değerlendirmesini yapmak hacimsel olarak makale sınırlarını aşacağı için, incelediğimiz materyallerle ilgili bir fikir vermek amacıyla bu eserlerin adı, yazarı ve içerdiği tarihsel olayları gösteren tablolar oluşturularak sunulacaktır. Ancak, Ermeni literatüründe anı türünün niteliklerini net bir şekilde ortaya koyabilmek için, bazı eserlerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi kaçınılmaz olacaktır. Bunun için, analizini yapacağımız anıları, konu bağlamında ve ait oldukları kategorilerde ilginç olduğunu düşündüğümüz eserler arasından seçeceğiz. Bu çerçevede, Ermeni literatüründe anı türünün tarihsel olarak hangi aşamalardan geçtiğine bakılacak ve günümüzde kazandığı karakteristik özellikler ortaya konulacaktır.

Anı Türü Eserlerin Karakteristik Özellikleri:

Fransız, Türk ve Ermeni literatürleri bazında, uygulama ve kuram alanında incelediğimiz kaynaklar ışığında anıların, tarihe katkı sağladığı kabul edilen kişilerin özyaşam öykülerinin anlatısını içeren tarihsel (bazen de edebi) eserler olduğunu gözlemliyoruz.² Yine aynı kaynaklar, anı türünün temel özelliğinin, tarihe mal olmuş veya tanıklık etmiş bir kişinin, bizzat katıldığı ya da tanık olduğu, halka ait, tarihi ya da sosyal olarak anlatılmaya değer olayları kaleme alarak aktarımını içerdiği yönünde bilgiler vermektedir. Yukarıda anılan literatürlerin tarihsel gelişim süreci içerisinde seçtiğimiz uygulama alanına ait materyaller, anı yazarının başlangıçta, tarihe ışık tutmak amacıyla salt gerçeği aktarma kaygısı taşıdığı, zamanla edebiyatçıların da bu türe ilgi gösterdiği ve bu ilgi ile birlikte anıların

2 Araştırılan materyallerle ilgili detaylı çalışma için bkz. Doğanay Eryılmaz, 2011.

sanat metni karakterine bürünmüş olduğu yönünde bir değerlendirme yapmamıza olanak sunmaktadır.³ Sonuncusu için örneğimiz Fransız edebiyatından Chateaubriand'ın (1768–1848) *Mezar Ötesi Anıları (Les Mémoires d'Outre-Tombe)* olacaktır. Jean-Albert Bédé söz konusu eseri, anı türünde yazılmış ve edebiyat dünyasına ait bir şaheser olarak değerlendirmektedir.⁴ Chateaubriand'ın dönemin olaylarına ışık tutan eserinde gerçek ile kurmaca iç içedir. Yazar; gezgin, sürgün, öğretmen, büyükelçi ve bakan olduğu dönemlerdeki hayatını gözler önüne serer. Anılarında kendisini, kralcılığa inanan ve kitabının genişçe bir bölümünü ayırdığı Napoléon hayranı biri olarak gösterir.

Kuramsal alanda yaptığımız araştırmanın sonucunda ulaştığımız uzman görüşlerini ise şöyle özetleyebiliriz:

Bir yazının anı niteliği taşıyabilmesi için yazarının bizzat yaşadığı olayları anlatması gerekmektedir. Bu verilerde altı çizilmesi gereken, anılarda kişisel olayların anlatılmasının söz konusu olmadığıdır.⁵ İşte bu noktada devreye tarih giriyor. Anlatılan olayların tarihsel niteliği olması anı türünde zorunludur.⁶ Bu değerlendirmeden yola çıkarak, anıların özyaşam öyküleri ile tarihin kesiştiği nokta olduğunu söyleyebiliriz.

Bir yazının anı olarak değerlendirilebilmesi için gerekli bir diğer özellik de yazarın yaşadıklarını, üzerinden zaman geçtikten sonra kaleme almasıdır. Anı sahibinin hatırlamasına yardımcı olması açısından günlükler, gazeteler, mektuplar vb. önemli başvuru kaynaklarıdır. Aynı materyallerin, anının doğruluğunu teyit etmek isteyen araştırmacılar için de temel başvuru kaynakları olduğunun altını çizmekte yarar vardır.

Anıların Yazılış Amaçları:

İncelediğimiz örnekler, anıların en yaygın yazılış amaçları ile ilgili olarak şu verileri sunuyor:

Anı sahibi, toplumsal görevini yerine getirmek için yaptıklarını gelecek nesillere aktararak onların da yararlanmalarını sağlamayı hedeflemektedir. Böylece, yapılan yanlışlıklar ve örnek davranışlar gözler önüne serilir. Anı sahibinin gerçekleri tüm çıplaklığı ile anlatması, okurun daha fazla bilgiye sahip olmasına ve konu üzerinde daha fazla düşünmesine yol açar. Örneğin: Türk literatüründen Kazım Karabekir'in anılarının bu amaç doğrultusunda kaleme alındığını, yazarın *İstiklal Harbimiz* adlı eserinin ilk bölümünde geçen şu sözlerinden anlıyoruz:

3 Ibid.

4 Jean-Albert Bédé, "Chateaubriand et Marcel Proust", *Modern Language Notes*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 49, No: 6, 1934, s. 359, <http://www.jstor.org/>

5 Gürsel Aytaç, *Edebiyat Yazıları I*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 457.

6 Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 134.

“(İstiklal Harbi yaptık. Amilleri yazmazsa tarihi masal olur.)

İstiklal Harbi gibi uzun ve mühim fedakârlıklarla başarılan muvaffakiyetin tarihi vak’aları çıkaran veya onların içinde çarpınanların vesaike müstenit hatıraları neşredilmedikçe doğru yazılamayacağı şüphesizdir.”⁷

Bazı anı sahipleri ise, kendisinden başka hiç kimsenin bilmesine olanak olmayan bazı gerçeklere tanıklık etmiştir. Bu durumda anılar, başka herhangi bir yazılı kaynak bulunamayacak konulara ilişkin bilgileri araştırmacıların hizmetine sunabilir. Bu tür anılar, tarihçiler tarafından, ana kaynak olarak değerlendirilmektedir.⁸ Örneğin: Türk literatüründen Göktürk Yazıtlarını ve

Ölümsüzlüğü yakalama isteği olarak da düşünülmesi mümkün olan bu durum, sanatçının anı yazma isteğini açıklayabilir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün *Nutuk*’unu bu kategoriye dâhil edebiliriz. *Nutuk*, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucusunun devleti kurarken attığı adımları ve başkalarının bilmesine olanak olmayan bazı bilgileri birinci ağızdan aktardığı için tarihçiler tarafından anı türüne ait önemli bir eser olarak kabul edilmektedir.⁹ Göktürk Yazıtları ise, yalnızca yöneticiler hakkında değil, Göktürk devletinin yapısı ile de ilgili, bugün artık belgelerine başka

yerde rastlanması mümkün olmayan bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

İncelediğimiz bir grup eser ise, anıların tamamen kişisel amaçlarla yazılmasının mümkün olduğunu belgeliyor. Bu tür anıların genellikle edebiyat dünyasına ait olduklarını gözlemliyoruz. Özellikle yaşlılık dönemlerinde ortaya çıkan paylaşma ihtiyacı, yaş ilerlemiş olan yazarları anılarını yazmaya itebiliyor. Buna benzer bir diğer ihtiyacın da, genellikle sanatçılarda baskın bir durum olan unutulmak korkusu olduğunu tespit ettik.¹⁰ Ölümsüzlüğü yakalama isteği olarak da düşünülmesi mümkün olan bu durum, sanatçının anı yazma isteğini açıklayabilir. Söz konusu istek, pek çok edebi eserin yazılışında geçerli olan bir nedendir. Örneğin: Türk edebiyatından Vedat Günyol’un *Giderayak Yaşarken adlı eseri yok olma/unutulma korkusu ile yazılmış bir anıdır:*

“İnsanlar anılar yumağıdır. İleriye yönelik düşlerle durmadan beslenen bir yumak. Anılar, bellekte yaşamlarını sürdürürlerse de, bir gün, insanla birlikte yok olup giderler. Onları yok olmaktan kurtarmanın yolu kâğıda geçirmektedir.”¹¹

7 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 1.

8 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 17.

9 İsmet Giritli, “Okunuşunun 70. Yılına Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 38, Cilt: XIII, Temmuz 1997, (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergilericik&IcerikNo=675>)

10 Oğuz Cebeci, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s. 123.

11 Vedat Günyol, *Giderayak Yaşarken 1*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1989, s. 207.

Bu noktada, anı türü eserleri değerlendirmemize olanak sağlayacak bir başka yazardan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu yazar Fransız edebiyatından Marcel Proust'tur. Proust'un 7 kitaptan oluşan *Kayıp Zamanın İzinde (A la Recherche du Temps perdu)* adlı yarı otobiyografik eseri, adından da anlaşılacağı gibi zamanı yakalamak için, yani bir çeşit ölümsüzlüğe ulaşmak ve unutulmayı engellemek için kaleme alınmıştır. Ancak bu eseri anı türüne dâhil etmek, yazarının, toplumsal olaylardan çok kendi hayatından yola çıkarak kişisel hatıralarını kaleme alması dolayısıyla uygun değildir. Bu örnek ileride benzer nedenlerle Ermeni literatüründe anı türüne dâhil edemeyeceğimiz ürünlerle ilgili değerlendirmemizin gerekçesini açıklamamıza destek verecektir.

Bazı durumlarda ise, anı sahibinin tanıklıklarının çevresindekilerin isteğiyle kaleme aldığını görüyoruz. Bu durum, tarihte önemli bir kişilik olarak görülen anı sahibinin yaşadıklarının ve tanıklıklarının paylaşılması gerektiğinin düşünüldüğü izlenimini vermektedir. Bu şekilde yazılmış anılarda çok önemli bilgiler açığa çıkabilmektedir. Örneğimiz yine Türk literatüründen İsmet İnönü'dür. Komutan ve devlet adamı İsmet İnönü, anılarının çevresindeki kişilerin ısrarlarıyla yayımlandığı, Sabahattin Selek'in yayıma hazırladığı *Hatıralar*'da belirtilmektedir.¹²

Bir diğer grup anı sahibinin ise, yaptığı öne sürülen hatalardan kendini aklamak için tanıklıklarını kaleme aldığını görüyoruz. Kendisine yöneltilen suçlamalara cevap niteliği taşıyan bu anılarda, bazı bilgilerin önemli tarihsel belge niteliği taşıdığı yönünde bilgiler tespit ettik.¹³ Örneğin: Cemal Paşa'nın *Anılarım* adlı eseri. Bu tür anılarda, kendini aklama düşüncesiyle yazarın hatalı bilgi verme riski yüksek olduğu göz önünde bulundurularak, anlatılan olaylarının doğruluğunu teyit edici ek bir çalışmaya ihtiyaç duyulabilir.¹⁴

Anıların yazılış amaçları hakkında yaptığımız sınıflandırmada, yazarın hedefinin, gerçekleri gizlemek ve/veya yeni bir toplumsal bellek oluşumuna katkı sağlamak olabileceği yönünde bilgilere ulaştık.¹⁵ Bu amaçla yazılan eserlerde yazar, okurun önyargılarından yararlanmaktadır. Zira okurun anı türünden beklentisi, yazarın gerçekleri anlatması yönündedir. Denis Collin'in, anıların imge üretmeye müsait oldukları düşüncesinden yola çıkarak yapacağımız değerlendirme ise, anıların güdümlü olarak nitelendirilen edebiyata hizmet etmesi olasılığının yüksek olduğudur.¹⁶ Dolayısıyla, bu tür anıların (biz bunları *güdümlü anılar* olarak sınıflandıracğız), belirli bir tarihsel konu ya da kişilik hakkında çeşitli nedenlerle gerçeklerin gizlenerek, bazen de çarpıtılarak anlatıldığı eserler olacaktır. Bu anılarda sanat dışı bir amacın ön plana alınması ve sanatsal biçimlemenin bu

12 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 2009.

13 Dilek Yumru, *Bir Anlatı Türü Olarak Anı*, Danışman: Y. Doç. Dr. Hasan Sazyek, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, s. 72-75.

14 Mübahat S. Kütükoğlu, 2008, s. 25.

15 Birsan Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, İstanbul, 2006, s.64-65.

16 Denis Collin, "Histoire ou mémoire", colloque intitulé "Quelle histoire pour quelle mémoire?", Chateauroux, le 31 Mars 2011. (<http://denis.collin.pagesperso-orange.fr/histoire.htm>)

amaçla yapılması söz konusudur.¹⁷ Tarih incelemelerinde hatalara sebep olması muhtemel olduğundan bu tür anıların dikkatle incelenmeleri gerektiğini vurgulamak yerinde olacaktır. Örneğin: Hagop Oşagan (1883–1948). 3 cilt olarak tasarlanmış olan, ancak 2 cildini yazabildiği “Geride Kalanlar (Մնացորդած)” adlı eserinde, kendisinin gitmemiş olduğu tehcir sırasında Ermeni halkının yaşadıklarını, felsefi ve psikolojik analizlere de yer vererek aktarır.¹⁸

ERMENİ LİTERATÜRÜNDE ANI TÜRÜNÜN TARİHÇESİ:

Bu makalenin araştırma konusu olan Ermeni literatüründe anı türünde yazılmış, bilinen ilk eserler 5. yüzyıla aittir. Ermeni kaynaklarından edindiğimiz bilgiye göre, Mesrop Maşots’un (361/362–440) Ermeni alfabesini oluşturmasının ardından özellikle dini alanda gelişmeye başlayan yazılı literatüre paralel olarak, Ermenilik bilincinin oluşturulması ihtiyacı Ermeni tarihinin yazılması gereğini ortaya çıkartmıştır ve Ermeni tarihçiler, Ermeni halkının savunması ve korunması içgüdüsünü sağlamlaştırmışlardır.¹⁹ Kullandığımız kaynaklar,²⁰ tarih yazıcılığına paralel olarak, önemli olaylara tanıklık etmiş kişilerin yaşadıklarını aktardıkları eserlerin de bu dönemlerde görülmeye başlandığı bilgisini veriyor.

İlk Ermeni Anıları (5.–18. Yüzyıllar Arası):

Ermenilerde anı türüne ait tespit edebildiğimiz ilk örnek Ermeni tarihçi Yeğişe’nin (410/415–470/475) *Vardan ve Ermeni Savaşı Hakkında* (Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին) adlı eseridir. Esere ulaşamadığımız için okuma fırsatımız olmadı. *Vardan ve Ermeni Savaşı Hakkında* ile ilgili bilgiyi Agop J. Hacikyan’dan, anlatılan olayla ilgili bilgiye ise gazeteci Hrant Dink ve Ermenice ansiklopedilerden²¹ ulaştık. Hrant Dink’in yazısında ve dipnotta verdiğimiz ansiklopedide, Yeğişe’nin eserinde anlattığı isyan hakkında şu bilgiler veriliyor: 5. yüzyılın ortalarında Ermeniler Pers Devleti’ne karşı, bağımsız bir devlet olmak ve Hıristiyanlık inancının gereği olan ibadetleri serbest bir şekilde uygulayabilmek gerekçesi ile ayaklanırlar. Vardan Mamikonyan’ın lideri olduğu bu ayaklanma, isyanın bastırılması ile sonuçlansa da, inançlarını serbestçe uygulama hakkını elde eden Ermeni kilisesi bu şekilde varlığını Pers devletine kabul ettirmiştir.²² Ermeni edebiyat bilimci Agop Hacikyan ise, Yeğişe’nin söz konusu ayaklanmayı anlattığı eserini, Ermenilerin modern zamana kadar saygı duydukları ve milli duygularla din şehitlerini yüceltikleri lirik bir destan olarak kabul ettikleri tespitini yapıyor.²³

17 Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s. 344.

18 Agop J. Hacikyan, 2005, p. 833. Ayrıca, eserin orijinaline (Z. Oşagan, Մնացորդած, Յուսաբեր, Գաղիք, 1932) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k377606b/f1.image.f=ochagan.langEN> adresinden ulaşılabilir.

19 Agop J. Hacikyan, et all. *The Heritage of Armenian Literature*, v. I, “From The Oral Tradition to the Golden Age”, Wayne State University Press, Detroit, 2000, pp. 104–105.

20 Kullandığımız kaynaklar şunlardır: Agop J. Hacikyan, 2000; Claude Mutafian, *Arménie, la magie de l’écrit*, (exposition, Marseille, Centre de la vieille charité, 27 Avril-22 Juillet 2007), Ed. Somogy, Paris, 2007.

21 *Հայկական սովետական հանրագիտարան*, Հայկական ՍՍՀ հրատարակչություն, Երևան, 1980.

22 Hrant Dink, “Ermeni Kimliği Üzerine – Kaç Vartan’ın Çocukları”, *Agos Gazetesi*, 5 Aralık 2003.

23 Agop J. Hacikyan, 2000, p. 242.

Ermeni edebiyatının altın çağı olarak kabul edilen bu dönemde, Yeğişe'nin dışında pek çok tarihçi Ermeni tarihini yazmayı hedefleyerek çeşitli eserler kaleme almıştır.²⁴ Ancak, anı türüne dâhil edebileceğimiz tek eser, (Ermeni kaynaklarına göre) tanık olduğu olayları anlatmış olması bakımından Yeğişe'nin eseridir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda 5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Ermeni literatüründe anı türünde bir esere rastlayamadık. 11. yüzyılda tarihçi **Aristakes Lastivertsi**, *Tarih*.²⁵/*Bölgemizdeki Yabancı Milletlerden Dolayı Maruz Kaldığımız Felaketlere Dair* (Պատմություն: մեր շրջապատի այլազեղ ազգերից մեզ հասած արհավիրքների մասին) adlı eserinde 1002–1072 yılları arasındaki dönemi anlatır. O dönem hakkında, çağında yazılmış tek kaynak olarak gösterilen eser,²⁶ Bizans'a bağlı Ermenilerin Selçukluların egemenliğine geçtiği dönemde meydana gelen savaşlardan dolayı Ermeni halkının çektiği sıkıntıları aktarmaktadır. Pars Tuğlacı'nın tarih kitabı olarak kabul ettiği eseri²⁷ İngilizce çevirisinden inceleme olanağımız oldu ve yazarın kendi yaşadığı dönemi, yorumlarını da katarak kaleme almış olması nedeniyle, anı türüne yakınlık gösterdiği tespitini yaptık. Aristakes Lastivertsi'nin *Tarih*. /*Bölgemizdeki Yabancı Milletlerden Dolayı Maruz Kaldığımız Felaketlere Dair* adlı kitabı, aynı zamanda Ermenilerin Türklerden bahsettiği, bilinen ilk eserdir.²⁸

Ermeni edebiyatının altın çağı olarak kabul edilen bu dönemde, Yeğişe'nin dışında pek çok tarihçi Ermeni tarihini yazmayı hedefleyerek çeşitli eserler kaleme almıştır.

18. yüzyıldan önce Ermeni edebiyatında daha çok tarih kitabı olarak tasarlanmış ama anı türüne öncülük ettiği değerlendirmesini yaptığımız eserlerin bir listesini tablo halinde aşağıda sunuyoruz.

24 Bu eserlere örnek olarak, Agatangeğos'un *Ermeni Tarihi* (Պատմություն հայոց), Ğazar Parpetsi'nin *Ermeni Tarihi* (Պատմություն հայոց), Movses Horenatsi'nin *Ermeni Tarihi* (Պատմություն հայոց) ve Pavstos Buzand'ın *Ermeni Tarihi* (Պատմություն հայոց) adlı eserleri gösterilebilir.

25 Burada "Tarih" olarak çevirdiğimiz Ermenice "patmutyun" (Պատմություն) kelimesi, 1) Tarih 2) Öykü 3) Olay, vaka 4) Dönem anlamlarına gelmektedir. (Հայ Ռուսերեն Բարարան, գլխավոր խմբագիր Ե. Հ. Գալստյան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1984, էջ 557.)

26 Agop J. Hacikyan, *The Heritage of the Armenian Litterature*, v. III "From the Eighteenth Century to Modern Times", Wayne State University Press, Detroit, 2005, p. 332.

27 Pars Tuğlacı, *Ermeni Edebiyatından Seçkiler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 59.

28 Ercan Cihan Ulupınar, "Ermenistan'da Türkoloji Çalışmaları", *Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, No: 1, Ordu, 2011, s. 214.

Tablo 1 - 18. yüzyıldan önce Ermeni edebiyatında yazılmış anı türüne öncülük eden eserler:

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Yeğişe	<i>Vardan ve Ermeni Savaşı Hakkında</i> (Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին)	Vardan Mamikonyan'ın liderlik ettiği ayaklanma
Aristakes Lastivertsi	<i>Tarih. Bölgemizdeki Yabancı Milletlerden Dolayı Maruz Kaldığımız Felaketlere Dair</i> (Պատմություն: մեր շրջապատի այլազեղ ազգերից մեզ հասած արհավիրքների մասին)	Türklerin Anadolu'ya girişi
Tovma Metsopetsi	<i>Anılar</i> (Թիշատակարանը)	Ermeni Katoğikosluğu
Tovma Metsopetsi	<i>Timurlenk ve Ardından Gelenlerin Tarihi</i> (Պատմություն Լակիթամուրայ և յաջորդաց իւրոց)	Timurlenk'in ve ardından gelen yöneticilerin yaptıkları akınlar
Arakel Davrijetsi	<i>Tarih Kitabı</i> (Գիրք պատմութեանց)	Osmanlı-İran Savaşları

Mihitarist Dönem (18.-19. Yüzyıl):

18. yüzyılda Avrupa'ya yerleşen ve çalışmalarını burada sürdüren başrahip Mihitar Sebastatsi'nin (1676–1749), yabancı dildeki edebiyat eserlerinin Ermeniceye çevrilmesi çalışması ile başlattığı Ermeni Rönesans Çağı 19. yüzyılda meyvelerini vermeye başlar. Mihitaristlerin önemli merkezleri olan Venedik ve Viyana başta olmak üzere pek çok yerde bu grubun temsilcisi olan din adamlarından bazıları şiir yazma denemeleri yapmış, çoğu da bilimsel çalışmalara kendilerini vermiş, gramer çalışmaları, sözlükler ve Ermeni tarihinin önemli dönemleri ile ilgili eserler yazmıştır. Bu rahiplerin söz konusu çalışmaları dolayısıyla Ermeni toplumunda bir kültürel uyanış görülmeye başlamıştır. Pars Tuğlacı'ya göre, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Ermeni literatüründe görülen gelişmede Mihitaristlerin etkisi büyüktür.²⁹

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ermeni Anıları:

Yaptığımız araştırmalar sonucunda II. Abdülhamit döneminde uygulanan sansürün Türk edebiyatı üzerinde etkisinin büyük olduğunu, aynı dönemde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin literatüründe de bu etkinin hissedildiğini saptadık.³⁰ Bu sansüre rağmen, “Masis” ve “Arevelk” gibi gazetelerin etrafında birleşen yazarların, edebi faaliyetlerini sürdürdüklerini tespit ettik.

İncelemekte olduğumuz dönemle ilgili olarak, Ermeni etnik kökenli yazarlar tarafından kaleme alınan anı türü eserleri iki kategori halinde toplayacağız. Bunlardan birincisi, öykü adı altında yayımlanmış olan anı türü eserler, ikincisi ise kendilerine ait olmayan anlatıları anı formatında kaleme alanlardır. Bu noktada, gruplandırdığımız bu eserlere örnek vermek faydalı olacaktır:

29 Pars Tuğlacı, 1992, s. 72.

30 II. Abdülhamit döneminde uygulanan sansür ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Kudret, *Abdülhamit Döneminde Sansür I-II*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.

Birinci kategoriye, yani anılarını öykü türüne dâhil ederek okura sunan yazarlara örnek olarak **Krikor Zohrab**'ı (1861–1915) gösterebiliriz. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda üç dönem milletvekilliği yapmış olan (ve Ermeni Tehciri sırasında 21 Mayıs 1915'te Divan-ı Harp karşısına çıkarılmak üzere götürülürken yolda çeteci Çerkes Ahmet ve yardımcıları tarafından öldürülen³¹) yazar, *Hayat Böyledir* (*Կյանքը ինչպես որ է*) adlı eserinde kendi yaşamından kesitleri anekdotlar halinde sunmaktadır. Yazar eserini öykü olarak nitelendirmektedir. Eserin içeriğinde bulunan, dönemin Ermeni yazarları ve siyasi olayları ile ilgili bilgiler bilimsel yöntemlerle incelenmeyi beklemektedir.

Yukarıda andığımız ikinci kategoriye örnek olarak ise, Ermeni kadın yazar Zabel Esayan'ın (1878–1943) *Yıkıntılar Arasında* (*Ավերակներն ու մեջ*) adlı eserini verebiliriz. Eser, 1909 Adana olaylarının sonrasında yazılmıştır. Esayan, bizzat tanıdığı olmadığı olayları derleme-anı olarak kaleme almıştır. Elif Şafak'a göre, Adana olaylarından sonra bölgeye giden ve tanıkları dinleyen Esayan, İstanbul'a dönüşünde kaleme almaya başladığı kitabında izlenimlerini anlatmıştır.³²

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Ermeni etnik kökenli yazarlar tarafından kaleme alınmış anı türü eserlerle ilgili oluşturduğumuz tablo aşağıdaki görüntüyü sunmaktadır:

31 Krikor Zohrab'ın öldürülmesine sebep olan bu çete lideri ve iki adamı, olaydan kısa bir süre sonra Şam'da yakalanarak Cemal Paşa'nın emriyle idam edilmiştir. Bu konuya ayrıca Falih Rıfıkı Atay da *Zeytinadağı* adını verdiği ve Cemal Paşa ile birlikte çalıştığı dönemdeki anılarını içeren eserinde değinmiştir. (http://www.polatliistiklal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=4861&Itemid=27, Türkçe – 04.03.2010)

32 Elif Şafak, “Sürekli Sürgün: Zabel Esayan üzerine bir inceleme”, www.hyetert.com/dosya/Zabel%20Esayan.rtf (9 Mart 2010 - Türkçe)

Tablo 2 - Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Osmanlı Ermenileri Tarafından Yazılan Anı Türü Eserler

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Ėevond Alişan	<i>Ermeni Anayurdu Anıları</i> (Յուշիկիւք հայրենեաց հայոց)	Ermeni milliyetçiliği
Arpiar Arpiaryan	<i>Öyküler ve Kısa Romanlar</i> (Պատմվագրներ ու վիպակներ)	Sosyal yaşam (Eserin bir kısmı öykülerden ve kısa romanlardan, bir kısmı ise anekdotlar halinde anılardan oluşur.)
Levon Paşalyan	<i>Kısa Romanlar ve Öyküler</i> (Նորավեպեր և պատմվագրներ)	Sosyal yaşam (Eserin bir kısmı öykülerden ve kısa romanlardan, bir kısmı ise anekdotlar halinde anılardan oluşur.)
Krikor Zohrab	<i>Bilincin Sesleri</i> (Խղճմտաբի ձայներ)	Sosyal yaşam
Krikor Zohrab	<i>Sessiz Acılar</i> (Լուռ ցավեր)	Sosyal yaşam
Krikor Zohrab	<i>Hayat Olduğu Gibi</i> (Կյանքը ինչպես որ է)	Sosyal yaşam
Zabel Esayan (derleyen)	<i>Yıkıntılar Arasında</i> (Ավերակներուն և մեջ)	1915 olayları
Atom Yarcanyan (Siamanto)	<i>Kahramanca</i> (Դիցազուորէն)	Osmanlı Devleti içinde bir Ermeni olarak yaşamının zorlukları
Atom Yarcanyan (Siamanto)	<i>Ermeni Çocukları</i> (Հայորդիներ)	1905–1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen olaylar, II. Abdülhamid dönemi.
Atom Yarcanyan (Siamanto)	<i>Acının ve Umudun Meşalesi</i> (Հոգևվաքքի եւ յոյսի ջահեր)	1909 olayları
Atom Yarcanyan (Siamanto)	<i>Vatanın Daveti</i> (Հայրենի հրաւեր)	ABD'de yaşarken vatana duyduğu özlem, diaspora Ermenilerinin yaşamları

Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Kalem Alınan Anılar:

28 Mayıs 1918'de Erivan'da ilan edilen Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı 1920 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katılması ile son bulmuş ve 1991 yılında bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında varlığını sürdürmüştür. Rus edebiyatının gölgesi altında gelişmeye çabalayan bu bölgenin edebiyatı **Doğu Ermeni Edebiyatı** adı altında incelenebilir.³³ 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında Rus etkisi altında gelişimini sürdüren Doğu Ermeni edebiyatında yazarların anı türüne ait çok sayıda eser vermedikleri görülmektedir. Bu durumun temel nedeninin Sovyet rejiminin baskıları olduğu kabul edilebilir. Bu dönemde anı türüne yakın olarak kaleme alınmış olan ve inceleme olanağı bulduğumuz eserlerden çoğunun anekdotlar halinde aktarılmış, kısa öyküler ya da otobiyografik eserler olduğu saptanmıştır.

33 Birsan Karaca (Haz.), *Ermeni Edebiyatı Seçkisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 1.

İnceleyeceğimiz ilk yazar **Vahan Totovents** (1889–1937/?) olacaktır. Totovents’in ölüm yılı tam olarak bilinmemektedir, çünkü Stalin kovuşturmaları sırasında tutuklanıp bir süre hapisanede kaldıktan sonra kendisinden bir daha haber alınmamıştır. Yazar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde doğmuş ve Wisconsin Üniversitesi’nde (Amerika Birleşik Devletleri) öğrenim görmüştür. Anadolu’daki Ermeni isyanlarına destek verdikten sonra, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Sovyet Ermenistanı’na yerleşen Totovents *Eski Roma Yolu Üzerinde Hayat* (*Կյանքը հին Հռոմեական ճանապարհի վրա*) adlı kitabında, çocukluk yıllarında yaşamış olduğu Osmanlı Devleti’ndeki sosyal ve kültürel hayatı anlatmaktadır. Totovents anılarını sadece Ermenilerin yaşantısıyla sınırlı tutmaz, diğer milletlerden komşularının da yaşantılarına değinir. Yavuz Aydın, bu eserin Türkçeye *Yitik Evin Varisleri* adı ile çevrildiğini, ancak çeviride “eksik çeviri” ve “çıkarma/atlamalar” olduğunu tespit etmiştir.³⁴

İkinci örneğimiz ise, **Tovmas Nazarbekyan**’a (1855–1931) ait anılardır. Rus ordusunda görev yapmakta olan General Tovmas Nazarbekyan *Ermeni Kolordusu Türk Silahlı Kuvvetlerine Karşı* (*Հայկական կորպուսն ընդդեմ թուրքական զորքերի*) adı ile yayımlanan kitabında I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas cephesinde gelişen olayları aktarmaktadır.

Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında kaleme alınmış olan anı türü eserler hakkında hazırladığımız tablo (Tablo 3) aşağıda sunulmaktadır.

34 Yavuz Aydın, *Ermeniceden Türkçeye Yapılan Çevirilerde Karşılaşılan Çeviri Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Ankara, 2008, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 187–209.

Tablo 3 - Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Anı Türünde Yazılmış Eserler

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Çazaros Ağayan	<i>Arutyun ve Manvel (Արտյունը և Մանվել)</i>	1840'lı yıllarda köy hayatı
Çazaros Ağayan	<i>Yaşamımın Önemli Olayları (Բұл կյանքի գլխավոր դեպքերը)</i>	Sosyal yaşam
Raffi (Hakob Melik-Hakobyan)	<i>Seyahat Notları (Ճանապարհորդական նոթեր) içinde "Anılar" ("Հիշագրություն")</i>	Sosyal yaşam
Aleksandır Movsisyan (Şirvanzade)	<i>Hapishane Anıları (Բանտի հիշատակարան)</i>	Hınçak Partisi üyeliğinden dolayı Rusya'da kaldığı hapishanedeki yaşamı
Aleksandır Movsisyan (Şirvanzade)	<i>Hayatın İçinden (Կյանքի բովից)</i>	Sosyal yaşam
Hovhannes Tumanyan	<i>Eserler Külliyyatı (Երկերի ժողովածու)</i>	Sosyal yaşam
Avetis Aharonyan	<i>Kitabım (Բұл գիրքը)</i>	Yazarın çocukluk yıllarından itibaren hatırladığı önemli sosyal olaylar
Avetik İshakyan Vahan Totovents	<i>Anılarımdan (Բұл հուշերից) Eski Roma Yolu Üzerinde Hayat (Կյանքը հին Հռոմեական ճանապարհի վրա)</i>	Döneminin edebiyat dünyası Osmanlı Devleti'nde sosyal ve kültürel hayat
Vahan Totovents	<i>Yanmış Kâğıtlar (Հրկիզված թղթեր)</i>	Sovyet rejimi
Gurgen Mahari	<i>Çocukluk (Մանկություն)</i>	Çocukluğunun geçtiği Van'da sosyal hayat
Gurgen Mahari	<i>İlk Gençlik (Պատանեկություն)</i>	Van Ermenilerinin Rusya'ya göçü
Gurgen Mahari	<i>Gençliğin Eşiğinde (Երիտասարդության սեմին)</i>	Kafkasya'daki ilk yıllarında sosyal yaşam
Gurgen Mahari	<i>Sessizliğin Sesi (Լռության ձայնը)</i>	Sibirya sürgünü
Gurgen Mahari	<i>Yanan Bahçeler (Այրվող այգեստաններ)</i>	Van'da Ermenilerin sosyal yaşamı
Gurgen Mahari	<i>Çarentsname (Չարենցնամե)</i>	Yeğişe Çarents
Aksel Bakunts	<i>Baharda (Գարնանային)</i>	Erzurum civarında Türk ordusuna karşı yapılan çatışma
Andranik Tsarukyan	<i>Çocukluğu Olmayan Adamlar (Մանկություն չունեցող մարդիկ)</i>	Halep'te yetimhane yaşantısı
Tovmas Hovhannesi	<i>Ermeni Kolordusu</i>	
Nazarbekyan	<i>Türk Silahlı Kuvvetlerine Karşı (Հայկական կորպուսն ընդդեմ թուրքական զորքերի)</i>	I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas ordusu

20. Yüzyılda Diasporadaki Ermeni Yazarların Anıları:

Diasporadaki Ermeni yazarların anılarını incelemeye geçmeden önce, söz konusu yazarlar hakkında araştırma yaparken karşı karşıya kaldığımız en önemli sorunun, eserlerin ait olduğu edebiyatın kimliği konusu olduğunu belirtmeliyiz. Bu konuyu bir örnekle açıklayalım: Fransa’da yaşayan ve Fransız Akademisi üyeliğine kabul edilmiş olan Henri Troyat’ın etnik kökeninden dolayı Ermeni edebiyatına mı dâhil edilmesi gerekir, yoksa dilini ve kültürünü benimsediği Fransız edebiyatının bir temsilcisi olarak mı kabul edilecektir? Bu konuda deneyimler, edebiyatın kimliğinin belirleyicisi olan unsurlar arasında eserin dilinin, yazarın sanatçı kimliğini oluşturan kültürün, yazarın konuyla ilgili tercihinin, eseri kimin okuduğunun, yazarı tercih yapmaya iten argümanların, yazarın esinlendiği kültürün ve eserin yazıldığı dönemdeki yaklaşımların önemli olduğu, ancak bunların hiçbirinin tek başına edebiyatın ulusal kimliğini tespit için belirleyici olmadığı yönündedir.³⁵ Henri Troyat örneğine dönecek olursak, yazar Fransızca eserler vermiştir, Fransız toplumu tarafından okunmuştur, Fransız Akademisi üyeliğine kabul edildiğine ve bu görevi üstlendiğine göre kendini Fransız toplumunun bir üyesi olarak görmektedir, Fransız ve Rus kültüründen esinlenmiştir. Anılarını yazdığı eser olan *Çok Uzun Bir Yol*’da ebeveynlerinin Ermeni olduğunu söylemiş olması onu Ermeni edebiyatı içerisine dâhil etmemiz için yeterli değildir. Söz konusu durum Amerika ya da Avrupa’da yaşayan diğer Ermeni yazarlar için de geçerlidir.

Çünkü 20. yüzyılda diasporadaki Ermenilerin eserlerinde anılara sıklıkla yer verilmektedir ve bu anıların konusu, genellikle Osmanlı döneminde Anadolu köy hayatıdır.

Edebiyatın kimliği konusunda karşılaştığımız bu tartışmalı duruma rağmen, Ermenilerin kaleme aldığı anıların niteliğinin ortaya konulabilmesi için Ermenistan dışındaki ülkelerde yaşayan Ermenilerin anılarına değinmemiz gerekiyor. Çünkü 20. yüzyılda diasporadaki Ermenilerin eserlerinde anılara sıklıkla yer verilmektedir ve bu anıların konusu, (tamamına yakın bir) genellikle Osmanlı döneminde Anadolu köy hayatıdır. Ayrıca, bu anıları Tehcir olayını tekrar tekrar ürettiği ve Ermeni iddialarını destekleyecek doğrultuda olduğu için güdümlü anı kategorisine dâhil ediyoruz.

Gülbenkiyan Vakfı’nın Ermenilerle ilgili bölümünün yöneticiliğini yaparken, vakıf adına dünyanın pek çok yerinde yaşamakta olan Ermeni topluluklarının din, eğitim ve kültür kurumlarına ziyaretlerde bulunan **Vahram Mavyan** (1926–1983), bu ziyaretler sırasında yaşadıklarını ve gözlemlerini *Her Yerde Ermeni Var (Մեծի տեղի հայ կա)* adı altında yayımladığı kitabında öyküleştirek aktarmıştır.³⁶ Eserde, Tehcir yan motif olarak kullanılmaktadır, ana motif ise “göç”tür.

35 Birsan Karaca, “Metin Turan’la Edebiyatın Ulusal Kimliği Üzerine Tartışırken I”, *Afrodizyas Sanat, Edebiyat, Sanat ve Kültür Dergisi*, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat 2011, s. 40–43.

36 http://www.arasyayincilik.com/store/Getron_listCategoriesAndProducts.asp?idCategory=27 (Türkçe - 15 Mart 2010)

Amerika Birleşik Devletleri'nde doğup yaşamış ve eserlerini İngilizce olarak yayımlamış olan Ermeni etnik kökenli olan ünlü yazar **William Saroyan** (1908–1981) da bazı kısa öykülerinde anekdotlar halinde kendi anılarını aktarır. Bu öykülerden bir kısmı Türkiye'de Ohannes Kılıçdağı'nın yaptığı Türkçe çeviri ile Aras Yayıncılık tarafından *Ödlekler Cesurdur* adıyla yayımlanmıştır. Saroyan'ın kendi anılarını içeren bu anlatılara "Ailede Delilik" (Madness in the Family), "Zavallı Bağrı Yanık Arap" (The Poor and Burning Arab), "Hovagim Saroyan" gibi öyküleri örnek verilebilir. Bitlis'e yaptığı yolculuğu ile ilgili, ölümünden sonra derlenen ve pek çok yazarın Saroyan'la ilgili düşünce ve anılarını aktararak katkıda bulunduğu ve Aziz Gökdemir'in editörlüğünü yaptığı *Amerika'dan Bitlis'e William Saroyan* adlı kitap ise Saroyan'ın konu edildiği derleme bir portre-anıdır.

Fransa Ermenilerinden olan ünlü aktör, şarkıcı ve söz yazarı **Charles Aznavour**'un (d. 1924-) anıları da *Geçmiş Zaman Olur Ki (Le Temps des Avants)* adı altında kitaplaştırılmıştır. Bu eserde, anne-babasının nerede, nasıl tanıştıklarını bilmediğini belirten yazar, Gürcistan Ermenilerinden olan ve Tehcir kararından etkilenmeyen babasının, annesiyle birlikte Tehcir'den nasıl kaçtıklarını anlatmaktadır(!). Eserin bu kısımları, tutarsız bilgilerden oluşmaktadır ve yazarın henüz doğmadığı yılları anlattığından anı türüne dâhil edilemez. Ancak, kitapta Aznavour'un sanat yaşamı ile ilgili anlatılanlar anı türüne dâhil edilebilecek niteliktedir.

Ermeni diasporasına ait inceleyebildiğimiz eserlerden bazıları aşağıdaki tabloda (Tablo 4) verilmektedir.

Tablo 4 - 20. yüzyıl diaspora Ermeni yazarlarına ait anı türü eserler

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Hambardzum Kelenyan (Hamasteğ)	<i>Köy (Գյուղը)</i>	Anadolu'daki Ermeni köylerinde sosyal hayat ve gelenekler
Hambardzum Kelenyan (Hamasteğ)	<i>Yağmur (Սնորհք)</i>	Anadolu'daki Ermeni köylerinde sosyal hayat ve gelenekler
Zareh Vorpuni	<i>Kalbin Derininden (Բխորոց արտի)</i>	2. Dünya Savaşı yıllarında Alman esareti
Zareh Vorpuni	<i>Vatana Doğru (Ղեւի՛ն էրկիհր)</i>	Sovyet Ermenistan
Vahram Mavryan	<i>Her Yerde Ermeni Var (Ամեն տեղ հայ կա)</i>	Gülbenkyan Vakfı yöneticiliği; Ermeni topluluklarının din, eğitim ve kültür kurumları
Aram Haykaz	<i>Nesillerin Sesi (Յեղի՛ն ձայնը)</i>	Anadolu'da Ermeni yaşantısı
Aram Haykaz	<i>Özlem (Գարոն)</i>	Anadolu'da Ermeni yaşantısı
William Saroyan	Bazı öyküleri [Örnek: <i>Hovagim Saroyan, Ailede Delilik (Madness in the Family), Zavallı Bağrı Yanık Arap (The Poor and Burning Arab)</i>]	Amerika Ermenilerinin sosyal yaşamı
Jean Kéhayan	<i>Vatansız (L'Apatrie)</i>	1915 olayları, Fransa Ermenilerinin yaşantısı
Charles Aznavour	<i>Geçmiş Zaman Olur Ki (Le Temps des Avants)</i>	Sanat yaşamı
Henri Troyat (Levon Torosyan)	<i>Çok Uzun Bir Yol (Un Si Long Chemin)</i>	Edebi yaşamı
Patrick Devedjian	<i>Söz Bakanlığı Bana (A Moi le Ministère de la Parole)</i>	Siyasi yaşamı
Peter Najarian	<i>Yolculuklar (Voyages)</i>	Amerika Ermenilerinin yaşantısı, 1915 olayları (Anı-roman)

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yaşayan Ermenilerin Anıları:

29 Ekim 1923 tarihinden sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yapısına ve yaşanan hızlı değişimlere paralel olarak, Türk literatüründe anı türünde bir patlama görülmektedir. Bu gelişme Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Ermeni literatüründe de yansımaları bulmuştur. Araştırma konumuz olan Ermeni anılarının döneme ait tespit ettiğimiz karakteristik özellikleri ise şöyledir:

- Söz konusu döneme ait anılardan bir kısmı yazarların kendisine ait değildir; aile büyüklerinin anılarını anlatanlar çoğunluktadır. Örneğin: Kendilerinin büyükanneleriyle yaşadıkları yılları anlatsa da, olay örgüsünün daha çok büyükannelerin anlattıklarına dayalı olduğu Fethiye Çetin'in *Anneannem* ve Hraç Norşen'in *Çileli Ağavni* adlı anlatıları bu gruba dâhil edilebilir. *Anneannem*'de Fethiye Çetin'in anneannesi, torunlarına kendi etnik kökeni hakkında bilgi vermez. Ama torunlarından sadece Fethiye Çetin'e Ermeni olduğunu söyleme gereksinmesi duyarak Tehcir anılarını anlatır. *Çileli Ağavni*'de de benzer bir kurgu söz konusudur. Dolayısıyla, her iki eserde de yazar, anıları değil, benzer bir şekilde hikâye edilmiş yaşam öykülerini

duygusal öğelerle süsleyerek anlatmaktadır: Anlatılanların, olaya bizzat tanık olan kişi tarafından kaleme alınmamış olması ve gerçekliğini değerlendirebileceğimiz verilerden yoksun olması nedeniyle *Anneannem*'i ve *Çileli Ağavni*'yi anı sınıfına dâhil edemiyoruz.

- b) Bazı yazarlar ise, Mıgırdiç Margosyan gibi (*Tespîh Taneleri*) kendi anılarını, çevrelerindeki sosyal yaşantıyı ve tanık oldukları olayları anı türünün niteliklerine uygun olarak kaleme alıyorlar. Mıgırdiç Margosyan örneğinde *Tespîh Taneleri* edebi anı niteliğine sahiptir, çünkü eserin dili edebiyatın dilidir.
- c) Üçüncü grupta ise, farklı meslek gruplarından tanınmış insanlar aracılığıyla hatıralarının yayımlanmasını sağlayan Ermeniler vardır. Örneğin: Faruk Bildirici imzası ile yayımlanan *Serkis Bu Toprakları Sevmişti* başlıklı anlatıda, Serkis İmas adında Türkiye'de yaşayan, Almanya'ya işçi olarak giden bir kişinin yaşadığı olaylar anlatılmaktadır. Bu anlatının bir bölümünde, 1915 olaylarından bahsedilmektedir. Faruk Bildirici'nin de, Serkis İmas'ın da birebir tanık olmadığı, ancak Serkis'in bir akrabasının günlüğüne sadık kalarak yazıldığı iddia edilen söz konusu döneme ait olaylarla ilgili, kimsenin aktarmasının mümkün olmadığı ve daha sonra günlüğe yazılmasının da imkânsız olduğu (ölüm anı gibi) bazı durumlara yer verildiğinden anlatı inandırıcılıktan uzaktır.

Türkiye'de yaşayan Ermenilere ait anı türünde eserlerin tamamının burada aktarılması mümkün olamayacağından bunlardan ilginç olduğunu düşündüğümüz iki tanesini örnekleyelim:

Türkiye Ermenilerinin eserlerinde röportaj anı türüne örnek olarak gösterebileceğimiz **Mayda Saris** imzalı *İzi Kalır Hatıraların* (30 Söyleşi 30 Hayat Hikâyesi) adlı eserde Türkiye'de yaşayan ünlü Ermeniler ve Ermenilerle çeşitli nedenlerle ilişkisi olan ünlü Türklerle yapılan röportajlar ve bu kişilerin anıları yer almaktadır.

Yine Türkiye'de yaşayan Ermeni yazarların en ünlülerinden biri olan **Mıgırdiç Margosyan**'ın (d. 1938), *Söyle Margos Nerelisen?*, *Bizim O Taraflar* (*Մեր այդ կողմերը*), *Gavur Mahallesi*, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi* ve *Dicle Kıyılarından* (*Տիգրիսի ափերէն*) adıyla yayımlanan öykülerinin pek çoğu yazarın kişisel anılarından oluşmaktadır. Margosyan'ın anekdotlar halinde anlattığı bu anılar, taşrada ve İstanbul'da yaşayan Ermenilerin sosyal yaşamlarına ışık tutmaktadır. Yazarın *Tespîh Taneleri* adlı eseri ise, Diyarbakır'dan İstanbul'a eğitim için gittiği yılları, Diyarbakır'da yaşadıkları ile iç içe anlattığı bir eserdir. Eserin sonunda 6–7 Eylül olaylarına da değinilmektedir.

Türkiye Ermenilerinin anılarında 1915 olayları, 6–7 Eylül olayları, Varlık Vergisi gibi konular yoğun bir şekilde işlenmektedir. Çoğunluğunu eğitilmiş ya da alaylı gazetecilerin oluşturduğu bu anı yazarları, genel olarak anekdotlardan oluşan anılar kaleme almışlar ve öykü adı altında yayımlamışlardır. Söz konusu eserlerden inceleme olanağı bulduklarımız hakkında oluşturduğumuz tablo (Tablo 5) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 5 - Türkiye Ermenilerine Ait Anı Türünde Yazılmış Eserler

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Mayda Saris (derleyen)	<i>İzi Kalır Hatıraların (30 Söyleşi 30 Hayat Hikâyesi)</i>	Ünlü Ermeniler
Mıgırdiç Margosyan	<i>Söyle Margos Nerelisen?</i>	Anadolu Ermenilerinin sosyal yaşamı
Mıgırdiç Margosyan	<i>Gâvur Mahallesi</i>	Anadolu Ermenilerinin sosyal yaşamı
Mıgırdiç Margosyan	<i>Biletimiz İstanbul'a Kesildi</i>	Anadolu'da Ermeni yaşantısı
Mıgırdiç Margosyan	<i>Tespîh Taneleri</i>	Anadolu'da Ermeni yaşantısı, İstanbul'daki Ermeni okulları, 6-7 Eylül olayları, 1915 olayları
Hagop Mntzuri	<i>Arıdan Fırat'ın Öte Yanı</i>	Anadolu'da sosyal yaşam
Hagop Mntzuri	<i>Atina Tuzun Var Mı?</i>	Anadolu'da sosyal yaşam
Kirkor Ceyhan	<i>Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize</i>	Ermenilerin sosyal yaşamı, seferberlik yılları
Kirkor Ceyhan	<i>Seferberlik Türkleriyle Büyüdüm</i>	Ermenilerin sosyal yaşamı, seferberlik yılları
Vahram Burmayan	<i>Zayallı Kâğıt Parçaları (Հէ գ թուղթի կտորներ)</i>	Anadolu'da Ermenilerin yaşantısı, öğretmenlik yılları
Toros Toranyan	<i>İstanbul Ermenilerinden Davet (Բարձապուրահայերը կը կանգեն)</i>	İstanbul'da kültürel ve edebi yaşam
Yervant Gobelyan	<i>Memleketini Özleyen Yengeç</i>	(Öykü derlemesi) Sosyal yaşam
Arpiar Der Markaryan	<i>Yankı ve Yolcu (Արձագանք և անցորդը)</i>	Anadolu'da sosyal yaşam, 1915 olayları
Rupen Maşoyan	<i>Ve Böyle Yaşadık (Եւ այսպէս ապրեցանք)</i>	Ermeni yazarlar

Yazar Eser Adı İçerdiği Tarihsel Konular

Ermeni literatüründe, özellikle 20. yüzyıl anılarının, göç edilen topraklara duyulan özlemi ve sosyal yaşantıyı anlatan, yabancılaşma ve kendini ötekileştirme çabalarının yoğun bir şekilde hissedildiği eserler olduğu görülmektedir. Ayrıca hemen her eserde dikkat çeken Tehcir motifi, söz konusu literatürde anıların, Ermeni iddialarını kabul ettirme çabaları çerçevesinde toplumsal bellek oluşturmaya yönelik olarak üretilen güdümlü anılar olduğu yönündeki düşüncemizi güçlendirmektedir.

Eser İncelemesi

Ermeni literatüründe kaleme alınmış eserlerden bazılarını ayrıntılı olarak değinmek, söz konusu literatürde anıların niteliğinin net bir şekilde ortaya konmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, sözünü edeceğimiz ilk eser, Tovmas Nazarbekyan'ın *Ermeni Ordusu Türk Silahlı Kuvvetlerine Karşı* adlı anıdır. Eserde Birinci Dünya Savaşı sonlarında, Rus ordusunun çekilmesinin ardından bu bölgede kurulan Ermeni Kolordusunda yaşananlar anlatılmaktadır. Türk ordusuna

karşı savaşılan Nazarbekyan'ın olayları bir komutan gözüyle aktardığı anılarında, 1917 yılı anlatılıyor olmasına rağmen, günümüzde Ermenilerin iddia ettiği sözde soykırımdan bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Orijinal dili Rusça olan, ancak bizim Ermenice çevirisi üzerinden inceleyebildiğimiz eserde hiçbir şekilde Ermenilerin günümüzde iddia ettiği olayları kanıtlayacak bir ifade kullanılmamasına rağmen, çevirenin önsözünde, yine bu iddialar yer almaktadır:

“Tovmas Nazarbekyan'ın adı, Ermeni Felaketini kendi gözleriyle gördükten sonra, bu diyarların, Ermenistan Cumhuriyeti'nin sert kayalarının devlete doğru yükseltilmesinde Ermeni halkının parçalanmış ve katliama uğramış topluluklarına başkanlık edebilen insanlar olan Aram'ların, Dro'ların, Ruben'lerin, Karcikyan'ların ve Kacaznuni'lerin adlarının arasına konmaya layıktır. (...) biz bugünkü Kafkasya'nın, bizim vatanımızın sadece onda birini (şimdilik) kapsayan bu toprağı hiç olmazsa kendi elleriyle çakan ve güçlendiren tek halkıyız. General Tovmas Nazarbekyan da bu kanlı yolun büyük yoldaşlarından ve şahitlerindedir.”³⁷

Türk ordusuna karşı savaşılan Nazarbekyan'ın olayları bir komutan gözüyle aktardığı anılarında, 1917 yılı anlatılıyor olmasına rağmen, günümüzde Ermenilerin iddia ettiği sözde soykırımdan bahsedilmemesi dikkat çekicidir.

Rus ordusuna mensup bir general olan Nazarbekyan, Ermeni kolordusu kurulduğunda bu kolordunun başına geçmesi için görevlendirilen komutandır. Bu da Rus ordusu içerisinde güvenilir bir komutan olduğunu göstermektedir. Böyle bir komutanın, olayların

üzerinden 10 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra anılarını yazma isteği duyması doğaldır ve yaşananların gelecek nesillere aktarılması açısından önemlidir.

Nazarbekyan eserini ölmeden 2 yıl önce, 1929 yılında, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olan Tiflis'te tamamlar. Nazarbekyan, 1917 yılı Kasım ayından 1918 yılı Temmuz ayına kadar olan olayları aktardığı eserinde, bellek hatalarına düşmemek için telgraf ve mektuplardan yararlanmıştı. 112 sayfadan oluşan bu eser, Generalin Ermeniceyi çok iyi bilmemesi nedeniyle Rusça olarak kaleme alınmıştır. Eserde, çok fazla olmasa da halkın Ermeni kolordusuna olan yaklaşımından da söz edilmektedir:

“(...) Aleksandranyan caddesinin kilise meydanından, Ermenistan'ın kaderinin tamamen onlara bağlı olduğunu söyleyerek, kısa bir konuşma ile halka seslendim. Sadece düşmanı engellemek için değil, aynı zamanda onu parçalamak için de tüm güçlerini toplamalıydılar. Biz bunun için yeterli güce sahibiz, ancak herkesi, Ermeniler ve Ermenistan adına kendi hayatını kurban etmesi düşüncesiyle vs. kışkırttım. Özellikle uzun konuşmadım. Rusça olarak yaptığım konuşmamı, Doktor Terteryan tercüme etti. O,

³⁷ Վարուժան Փամբուխյան, “Արաճաբան”, bkz. Տովմաս Հովհաննեսի Նազարբեկյան, Հայկական կորպուսն ընդդեմ թուրքական զորքերի, Ռուսերենից Թարգմանությունը՝ Վարուժան Փամբուխյանի, Մ. Վարանդեան հրատարակչություն, Երևան, 1994, էջ 5-6.

Ermeni diline mükemmel bir şekilde hâkimdi ve hitabet yeteneği vardı. Benim konuşmam 10–15 dakika sürdü, o ise uzattı, şiddetli bir heyecan içine düştü ve hemen hemen yarım saat konuştu. O, konuşmasıyla toplanmış halkı o derecede sarstı ki çokları gözyaşı döktüler ve aynı şekilde ben de ağladım. Adamlar, herkesin silahı elinde cepheye gideceğine ant içtiler. Onlara, General Araşev de, Ermeni dilinde bir konuşmayla seslendi. Toplantı yeri, ertesi gün ticaret okulunun yanı olarak belirlendi. Biz, başarımızdan çok memnun olarak uzaklaştık ve sabırsızlıkla ertesi günü bekledik. Ama bizi büyük bir karamsarlık bekliyordu. Ertesi gün ticaret okulunun yanına, bir adam bile gelmedi.”³⁸

Burada anmaya değer bulduğumuz ikinci eser, Türkiye'nin Ermeni etnik kökenli yazarlarından olan Mıgırdiç Margosyan'ın kaleme aldığı *Tespîh Taneleri*'dir. Eseri, içeriğinde toplumsal olayları ve Diyarbakır Ermenilerinin yaşantısını anlatması nedeniyle sosyal anı kategorisine dâhil ediyoruz.

Margosyan, eserin hiçbir yerinde, neden anılarını yazma gereği duyduğunu belirtmemiştir. Ancak, yoğun olarak işlenen temalardan yola çıkarak, yazarın amaçlarını saptayabiliriz.

Öncelikle, eserin ana temasını oluşturan öge Ermeni okullarında okutulan çocuklardan biri olan yazarın yaşadığı zorluklar olduğuna göre, yazarın birincil hedefinin Türkiye'de bulunan Ermeni okullarının işleyişinin ve buraya okumak üzere gelen çocukların yaşadığı sıkıntıların anlatılması olduğu söylenebilir.

Yine yazarın öğrencilik yaşamının yanı sıra Diyarbakır'daki yaşantısını da aktarmış olması, Diyarbakır'da sosyal yaşamın nasıl olduğu hakkında okuyucuya fikir vermek amacını güttüğünü düşündürmektedir.

Psikanalitik edebiyat kuramına göre, eserde tekrar eden düşünce ve olaylar, zamanın geri çevrilemezliğini temsil etmektedir. Bu bağlamda, belli bir konuyu tekrar eden yazarlar, bu şekilde varoluşu dondurmuş, dolayısıyla sonsuzluğu yakalamış olurlar. Oğuz Cebeci'nin *Psikanalitik Edebiyat Kuramı* adlı çalışmasında, tekrar unsuru ve zaman kavramı arasındaki ilişki şu şekilde açıklanmaktadır:

“İnsanın zaman algılaması onun canlı olduğunun bir kanıtını oluşturur. Öte yandan, zaman akışı tersine çevrilemeyen ve insanı ölüme götüren bir yolu da temsil eder. Lichtenstein'a göre, tekrarlama olgusu, zamanın geri çevrilemezliğini aşmaya yönelik bir girişimi ifade eder. Yaşayan varlığa zaman içinde süreklilik duygusu vermenin tek yolu 'tekrar' yapmadan geçer gibi görünmektedir. Bu anlamda, tekrar, süreklilik ve sonsuzluk gibi kavramlar ve bu kavramlara ilişkin duygular, kişinin kendi iç dünyasında, zamanın geçişini inkâr etmesine dayanan bir süreklilik yanılısamasının aşamalarını göstermektedir.”³⁹

38 Snq'ntuu Naaqarpetljjan, 1994, Eş 83-84.

39 Oğuz Cebeci, 2004, s. 78-79.

Bu kurama dayanarak, Margosyan'ın eserinde sürekli tekrarlanan "Kafle" kelimesinin kullanımı ile Tehcir olayına değinen yazarın, bu olayı ana motif olarak işlememiş olmasına rağmen, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin, günlük yaşantıları esnasında geçen konuşmalarda çoğunlukla Tehcir'den bahsettiklerini, her fırsatta konuya vurgu yaptıklarını ve hatta çocuklarına yatarken masal yerine Tehcir hatıralarını anlattıklarını⁴⁰ tekrar tekrar okuyucuya leitmotif olarak anımsatmasıyla, geçmişe dönerek bir şekilde zamanı orada sonsuzlaştırmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Son olarak vereceğimiz örnek diaspora Ermenilerinden, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Peter Najarian'ın *Yolculuklar (Voyages - Aras Yayıncılık tarafından yapılan Türkçe basımda Son Ermeni)* adlı, anı-roman olarak değerlendirebileceğimiz eseri olacak. Najarian, eserini kendi hayatından yola çıkarak anı-roman formunda kurgulamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Ermenilerin, kendilerini bir yere ait hissedememelerinden kaynaklanan yabancılaşma olgusunun ele alındığı eserde, söz konusu yabancılaşmanın nedeni Tehcire bağlanmaktadır. Romanda, yazar olumsuz Türk imgesini zaman zaman Gestapo ile kıyaslayarak, zaman zaman da hakarete varan sözcüklerle tanımlamaktadır:

*"([...]Koca memebaşlarımız, uzamış bıyıklarımız, sarımsak kokan ağızlarımızın yarısı kemiklerimize süt verirken gitti; büyük acılar çekmiş bütün o nesillerin şişmiş karınlarının vebaline karşılık, sokaktan topladığımız portakal kabuklarını yesek. Temize çıkar mıyız? Cümbüşlerde geçiren, yellenen, homurdanan Türk'ü, şişko Gestapo'yu, sarhoş topçu çavuşunu temize çıkarır mıyız? [...])"*⁴¹

Eserin yazılış nedeni, Peter Najarian'ın Türkçe basım için yazdığı önsözde, Amerika'ya karşı duyulan gençlik isyanının dışa vurumu olarak açıklanmaktadır:

*"Bu kitabı, Amerika dediğim şeye karşı isyan eden gençlik tutkumla yazdım; tabi isyanım gerçekten Amerika'ya değil, bana içinde kendimi bu kadar yabancı hissettiren şeye karşıydı. Bir şeyler beni rahatsız ediyordu ve o yazma ihtiyacı içinde ben, tıpkı ustalarım gibi, bunu yalnızca bir şarkıya değil, kendimi artık içinde yabancı hissetmeyeceğim bir dünyaya dönüştürmek istiyordum. Çünkü sanat, sonuç olarak bizim yaşam sevgimizi ve tarihimizin acılarını bir araya getirir."*⁴²

Gerçekten de, eserdeki anlatıcı Aram, Amerika'da büyümüş olmasına rağmen kendini Amerikalı olarak göremeyen, yabancılığı derinden yaşayan bir gençtir. Temel olarak eserin konusu bu yabancılaşmaya dayanır. Kendini öteki olarak görmek, bir yere ait hissetmemek anlatıcıya büyük bir acı vermektedir. Bu acıdan

40 Mıgırdiç Margosyan, *Tespith Taneleri*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 350-353.

41 Peter Najarian, *Son Ermeni*, Çeviren: Ece Eroğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 69.

42 Peter Najarian, 2004, s. 14.

kurtulmanın tek yolunun geçmişe dönmek olduğunu düşünür, ancak bu mümkün olmadığından, kendini yabancı hissettiği yerden kaçmayı dener:

“Türkiye’ye gitmeyi düşündüm, ama çok uzak ve pahalıydı. Ayrıca artık köklerimi aramıyordum; kemikler çok derine gömülmüştür ve sonunda farkına varmıştım ki, bana bir fayda sağlamayacaklardı. O yüzden Fransa’ya gittim. Sonra da İspanya’ya. Ve oradaki harika şeylere.”⁴³

Eserin bir diğer yazılış amacı da, yazarın da belirttiği gibi, “tarihin acılarını” ortaya koyarak, *Yolculuklar*’ın yazarı ve anlatıcısı gibi, kendilerini topluma dâhil edememiş, yabancılaşmış insanları bir araya getirmektir. Eserden elde ettiğimiz verilerden hareketle yaptığımız çıkarıma göre, bu insanlar, ortak bir kaderi paylaşmaktadırlar. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşamakta olan bu insanlar, ortak acılarla birbirlerine bağlandıklarından, bu acıları anlatan eserler söz konusu bağı güçlendirmektedirler. Yazarın, yine Türkçe basımın önsözünde yazdığı şu cümleler, konuyu açıklayacak niteliktedir:

“Annemin üzüm bağı, şimdi üzerindeki yolların ve benzin istasyonlarının altına gömülü; babamın yaşadığı Ermeni mahallesi ise artık yok ve bir daha asla olmayacak. Ama yine de onların Amerika’ya göçünde parlak bir yan var; kim bilir belki de acı ve sürgün, tarihin bizi yeniden yepyeni bir şekilde bir araya getirmek için farklı yerlere dağıtma yoludur.”⁴⁴

Eserden ve Peter Najarian’ın yazdığı önsözden hareketle, *Yolculuklar*’ın yazılış sebebinin, yabancılaşmanın verdiği acıyı okuyucuya yansıtmak ve “tarihin acılarını” unutturmayarak yabancılaşma yaşayan tüm bireyleri bir arada tutmak olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca eserde, bu “acıların” temel noktası olarak gösterilen Tehcir’in işleniş biçimi ve yaratılan olumsuz Türk imgesi, bu anıromanın da Ermeni iddialarını desteklemek amacıyla kaleme alınmış güdümlü bir eser olduğu tespitini yapmamıza temel oluşturuyor.

20. yüzyıl Diaspora Ermenilerinin eserlerinde Najarian’ın vurguladığı bu yabancılaşma ve kendini ötekileştirme konusu sıklıkla görülmektedir. Ancak bu yabancılaşma ve ötekileşmenin, göç eden ilk kuşakta değil de, o ülkelerde doğmuş-büyümüş nesillerde görülmesi, konunun ilgi çekici ve araştırma bekleyen bir başka özelliğidir.

Sonuç

Öncelikle anıların genel niteliklerini belirttiğimiz makalemizde, uzman görüşlerinden yola çıkarak bir yazının anı olarak değerlendirilebilmesi için gerekli bazı özelliklerin olduğunu saptadık:

43 Ibid, s. 164.

44 Peter Najarian, 2004, s. 16.

- 1- Anılar, tarihe mal olmuş ya da tanıklık etmiş bir kişi tarafından aktarılmalıdır.
- 2- Yazarın bizzat katıldığı ya da tanık olduğu olayları anlatması gerekir.
- 3- Anılarda, kişisel hayat değil, önemli toplumsal/tarihsel olaylar anlatılır.
- 4- Anılar, olayların üzerinden zaman geçtikten sonra, yazarının belleğinde kaldığı şekliyle kaleme alınır.

Anıların yazılış amaçları ile ilgili olarak da, çeşitli saptamalarımız oldu. Eser incelemeleri sonucunda elde ettiğimiz verilere göre, anı sahibi kişinin anılarını kaleme alması, farklı nedenlerle gerçekleşir. Bu sebepler şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Toplumsal görevi yerine getirmek için, yapılanların gelecek nesillere aktarılması isteği
- 2- Kimsenin bilmediği önemli olayların gün yüzüne çıkarılması
- 3- Paylaşma ihtiyacı
- 4- Unutulmak korkusu
- 5- Anı sahibinin çevresindeki kişilerin isteği
- 6- Kendini aklamak
- 7- Gerçekleri saptırmak ve/veya yeni bir toplumsal bellek oluşumuna katkı sağlamak

Beş bölüme ayırarak kısa tarihçesini verdiğimiz Ermeni literatüründe anı türünde ilk örneklerin genel olarak savaş anıları olduğunu belirledik. 18. yüzyıldan önce yazılmış anı türünde eserlerden inceleyebildiğimiz beş anıdan dördü savaş anısı, sadece bir tanesi meslek anısıdır (Tovma Metsopetsi, *Anılar*). Ermeniler için bir uyanış çağı olan 18. yüzyılda anı türüne ait esere rastlamadık. Ancak Mihitaristlerin çalışmalarının damga vurduğu bu yüzyıldan sonra, yine Mihitarist bir eğitim almış olan Ğevond Alişan'ın siyasi nitelikte anılar yazdığını görüyoruz. 19. yüzyıl Ermeni anılarında siyasi ve sosyal anılar ön plana çıkar. Bu yüzyıla ait olan sadece bir adet sivil savaş anısı tespit edebildik: Zabel Esayan'ın derlediği *Yıkıntılar Arasında*. Ancak eser, anlatım biçimi kullanılan materyallerle objektiflikten uzak bir görüntü sergiliyordu.

Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dönemlerinde yazılmış olan anıların büyük bir kısmının sosyal anı olduğu görülmektedir. Ermeni literatüründe bu dönemde edebi anıların da yayımlanmış olduğu dikkat çekmektedir. Bunların dışında, Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti kurulmadan önceki dönemde Türk ordusuna karşı savaşlara ve çatışmalara katılmış olan kişiler de savaş anıları kategorisinde eserler vermişlerdir.

20. yüzyılda diasporadaki Ermenilerin yazmış olduğu anı türü eserlerde, Anadolu köylerindeki eski sosyal yaşamları ile göç ettikleri bölgelerdeki yaşantı konu edilmektedir. Ayrıca, özellikle Fransa'da yaşayan Ermenilerden, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşadıklarını anlatmış olan yazarlar da vardır. Vahram Mavyan ve Charles Aznavour, mesleklerini sürdürürken karşılaştıkları olayları anlatan anılarını kaleme almışlardır. Ermeni kökenli Fransız yazar Henri Troyat ise edebi anılarını aktarmıştır. Bu noktada elinizdeki makalenin araştırma konusundan kısa bir süre uzaklaşarak Henri Troyat'ın yaratmış olduğu edebiyatın ulusal kimliği de tartışılmıştır ve bu yazarın Ermeni edebiyatına değil, Fransız edebiyatına dâhil edilmesi gerektiğini tespiti yapılmıştır.

Türkiye Ermenilerinde ise, Batı Ermenice eserlerin yaygın olduğu, ancak bazı yazarların Türkçe yazdıkları, pek çok yazarın İstanbul'da yaşadığı ve genellikle Anadolu'nun başka bölgelerinden göç ettikleri görülür. Türkiye Ermenilerinin anı türünde kaleme aldıkları eserlerde de sosyal anı kategorisinde yazılmış çok sayıda eser mevcuttur. Mayda Saris'in derlediği *İzi Kalır Hatıraların* adı ile yayımlanan eser, röportaj anı niteliği taşımaktadır. Vahan Acemyan ve Vahram Burmayan'ın anıları ise meslek anıları grubuna dâhildir. Türkiye'de yaşayan Ermenilerin edebiyatı ve bu edebiyatın temsilcileri ile ilgili anılarını kaleme alanlar ise Toros Toranyan ve Rupen Maşoyan'dır. Türkiye Ermenilerinin yazdıkları eserlerde, siyasi konulara değinilmekle birlikte, tam olarak siyasi anı kategorisinde eser yazılmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak, incelediğimiz eserlere dayanarak, Ermeni literatüründe özellikle son dönemlerde yazılmış anıların ortak motifinin "Tehcir" olduğu saptanmıştır. Ancak bu motifin, genel olarak ana temanın altına gizlendiği görülmüştür. Doğrudan Tehciri ve sözde soykırımı konu edinmeyen bu anıların, tehcir yıllarında henüz doğmamış kişilerce kaleme alınması dikkate değer bulunmuştur. Ermeni literatüründe genel eğilim, kendi anılarını aktarırken, araya kulaktan dolma Tehcir anıları yerleştirilmesi yönündedir. Bu tür anılarda, aynı olayın, Tehcir yıllarında yaşandığı Ermenilerce iddia edilen "kırım"dan "tesadüfen" kurtulan pek çok kişi tarafından, başka isimlerle aktarılması da Ermeni anılarının güvenilirliğini azaltmaktadır. Bunun yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'na bir komutan olarak tanıklık etmiş Nazarbekyan'ın Ermeni iddialarını destekleyen bilgiler sunmaması da bir diğer önemli bulgudur. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılan Ermeni literatürüne ait anılar, Ermeni iddialarını destekleyici nitelikte, kime ait olduğu genellikle belli olmayan Tehcir anılarının anlatıldığı güdümlü bir anı türü oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYTAÇ, Gürsel, *Edebiyat Yazıları I*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- AYTAÇ, Gürsel, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003.
- AZNAVOUR, Charles, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Çev: Emre Aral Altuntaş, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- BARDAKJIAN, Kevork, *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1920*, Wayne State University Press, Detroit, 2000.
- CEBECİ, Oğuz, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- CEYHAN, Kirkor, *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- CEYHAN, Kirkor, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- DEVEDJIAN, Patrick, *À moi le ministère de la parole*, L'Archipel, Paris, 2006.
- DİNK, Hırant, "Ermeni Kimliği Üzerine – Kaç Vartan'ın Çocukları", *Agos*, 5 Aralık 2003.
- GOBELYAN, Yervand, *Memleketini Özleyen Yengeç*, Çev: Hagop Gobelyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- GÜNYOL, Vedat, *Giderayak Yaşarken I*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1989.
- HACIKYAN, Agop J., et all. *The Heritage o Armenian Literature*, v. I, "From The Oral Tradition to the Golden Age", Wayne State University Press, Detroit, 2000.
- HACIKYAN, Agop J., *The Heritage of the Armenian Literature*, v. III "From the Eighteenth Century to Modern Times", Wayne State University Press, Detroit, 2005.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 2009.
- KARACA, Birsen (Haz.), *Ermeni Edebiyatı Seçkisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- KARACA, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, İstanbul, 2006.
- KEHAYAN, Jean, *Vatansız*, Çev: Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- KUDRET, Cevdet, *Abdülhamit Döneminde Sansür I-II*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2008.
- LASTİVERTSİ, Aristakes, *The History of Vardapet Aristakes Lastivertc'i Regarding the Sufferings Occasioned by Foreign Peoples Living Around Us*, (bkz. <http://rbedrosian.com/>).
- ՄԱՀԱՐԲ, Գուրգեն, *Չարեղցիամբ*, Հայաստան, Երևան, 1968.
- MARGOSYAN, Mıgırdiç, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- MARGOSYAN, Mıgırdiç, *Gavur Mahallesi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- MARGOSYAN, Mıgırdiç, *Söyle Margos Nerelisen?*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- MARGOSYAN, Mıgırdiç, *Tespah Taneleri*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ, Արփիար տեր, *Արձագանք և անցորդը*, Արաս, Ստամբուլ, 2006.
- ՄԱՇՈՅԵԱՆ, Ռուբեն, *Եւ այսպէս այրեցանք*, Արաս, Ստամբուլ, 2006.
- MAVYAN, Vahram, *Her Yerde Ermeni Var*, Çev: Klemans Çelik (Zakaryan), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- MINTZURİ, Hagop, *Armudan Fırat'ın Öte Yanı*, Çev: Silva Kuyumcuyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- MINTZURİ, Hagop, *Atina Tuzun Var Mı?*, Çev: Silva Kuyumcuyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2000.

- NAJARIAN, Peter, *Son Ermeni*, Çeviren: Ece Eroğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- ՆԱԶԱՐԲԵՎՅԱՆ, Տովմաս Հովհաննեսի, *Հայկական կորստյան ընդդեմ թուրքական գործերի, Ռուսերենից Թարգմանությունը*, Վարուժան Փամբուխյանի, Ս. Վարանդեան հրատարակչություն, Երևան, 1994.
- NORA, Pierre, *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- ՊՈՒՐՄԱՆՍԵԱՆ, Վահրամ, *Հե՛զ թուղթի կտորներ*, Արաս, Ստամբուլ, 2005.
- ԹՈՒԹՈՎԵՆՏՑ, Վահան, *Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա*, Սովետ. Գրող, Երևան, 1979.
- SARİS, Mayda (Haz.), *İzi Kalır Hatıraların/30 Söyleşi 30 Hayat Hikâyesi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- SAROYAN, William, *Ödlekler Cesurdur*, Çev: Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- ԹՈՐՈՆՆԵԱՆ, Թորոս, *Բարանյուլահայերը կը կանջեն*, Արաս, Ստամբուլ, 1997.
- TROYAT, Henri, *Tant que la Terre durera*, Ed. de la Table ronde, Paris, 1947.
- TUĞLACI, Pars, *Ermeni Edebiyatından Seçkiler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- ԵՂԻՇԵ, Վարդանի և Հայրց պատերազմի մասին, (bkz. <http://armenianhouse.org/>).
- ԵՍԱՅԵԱՆ, Զապել, *Ավերակներուն մէջ*, Արաս, Ստամբուլ, 2010.
- ZOHRAB, Krikor, *Hayat Oldu□u Gibi*, Çev: Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınları, İstanbul, 2000.
- ZOHRAB, Krikor, *Öyküler*, Osmanlı Meclisinde Bir Ermeni Mebus, Çev: Hermon Araks, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- AYDIN, Yavuz, *Ermeniceden Türkçeye Yapılan Çevirilerde Karşılaşılan Çeviri Sorunları*, Danışman: Prof. Dr. Birsen Karaca, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Ankara, 2008, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BEDE, Jean-Albert, “Chateaubriand et Marcel Proust”, *Modern Language Notes*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 49, No: 6, 1934, s. 359, <http://www.jstor.org/>
- BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye’nin Karşı Siyaseti”, http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/fulltext/Belleten_Makale/10-Mustafa_Bilgin.pdf
- COLLIN, Denis, “Histoire ou mémoire”, Colloque intitulé “Quelle histoire pour quelle mémoire?”, Chateauroux, le 31 Mars 2011. (<http://denis.collin.pagesperso-orange.fr/histoire.htm>)
- ERYILMAZ, Doğanay, *Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü*, Danışman: Prof. Dr. Birsen Karaca, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2011.
- GİRİTLİ, İsmet, “Okunuşunun 70. Yılına Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 38, Cilt: XIII, Temmuz 1997, (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=675>)
- KARACA, Birsen, “Metin Turan’la Edebiyatın Ulusal Kimliği Üzerine Tartışırken I”, *Afrodizyas Sanat, Edebiyat, Sanat ve Kültür Dergisi*, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat 2011, s. 40–43.
- MUTAFIAN, Claude, *Arménie, la magie de l’écrit*, (exposition, Marseille, Centre de la vieille charité, 27 Avril–22 Juillet 2007), Ed. Somogy, Paris, 2007.
- ŞAFAK, Elif, “Sürekli Sürgün: Zabel Esayan üzerine bir inceleme”, www.hyetert.com/dosya/Zabel%20Esayan.rtf
- ULUPINAR, Ercan Cihan, “Ermenistan’da Türkoloji Çalışmaları”, *Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, No: 1, Ordu, 2011, s. 213–227.

YUMRU, Dilek, *Bir Anlatı Türü Olarak Anı*, Danışman: Y. Doç. Dr. Hasan Sazyek, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, s. 72–75.

Հայ Ռուսերէն Բառարան, գլխավոր խմբագիր Ե. Ն. Գալստյան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1984.

Հայկական սովետական հանրագիտարան, Հատոր 6, Հայկական ՍՍՀ հրատարակչություն, Երևան, 1980.

<http://www.acam-france.org/>

<http://www.arasyayincilik.com/>

<http://www.cdca.asso.fr/>

<http://fr.wikipedia.org/>

<http://www.iranica.com/>

<http://www.polatliistiklal.com/>

<http://republicofarmenia.com/>